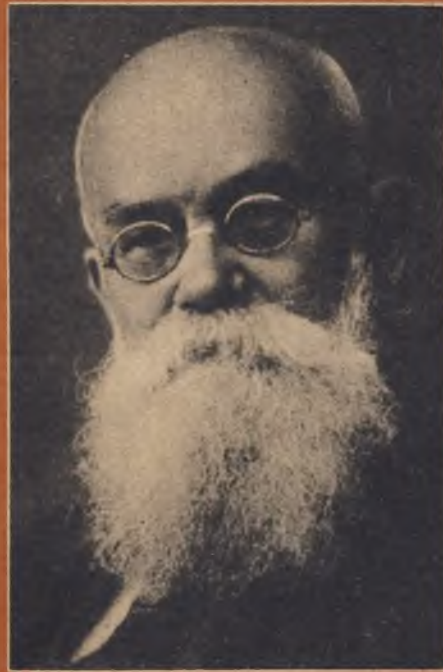

1-3
'96 **АРХІВІ
УКРАЇНИ**

hrushevsky.nbu.gov.ua

СІЧЕНЬ-
ЧЕРВЕНЬ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

**Із статті С.Єфремова
“На сторожі національної
гідності”**

Хай хоч яка величезна заслуга вченого історика,
що вперше істинним світлом освітив наше минуле,
але не менше й заслуга громадянина, що осяває
теперішнє на шлях до майбутнього. Бувають навіть
моменти, коли, можливо, почесніше робити історію,
а не писати її. Що ж дивного, коли в такій
переважно живій і чуйній людині,
як М.С. Грушевський, перше завдання на час
відсунуло й заступило друге?

*Український історик. – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 172
(переклад О.Рибалка).*

На першій сторінці обкладинки –
академік М.С. Грушевський.

1-3 '96 АРХІВИ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 1-3 (238) 1996

СІЧЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ

Видавництво
“Українознавство”

З М І С Т

До наших читачів	3
Архівна грушевськіана	
СОХАНЬ П.С. Творча спадщина М.С.Грушевського і сучасність	4
ГИРИЧ І.Б. Неопубліковані матеріали з київської архівної спадщини М.Грушевського	7
ЦДАГО України	
ПИРИГ Р.Я. Грушевськіана у фондах архіву	12
ЦДІАК України	
ПІСЦОВА Л.З. До історії фонду Грушевських	16
ПАНОВА М.А., ПАНТЮХОВА О.Б. “Ваш люблячий... М.Грушевський” (маловідомі документи з родинного архіву)	18
МАТЯШ І.Б. “Одну потіху маю – в своїй доньці...” (з листів М.С.Грушев- ського до К.М.Грушевської)	29
МИЦИК Ю.А. Д.І.Яворницький – М.С.Грушевському	38
ЦДІАЛ України	
МАРТИНЕНКО О., СВАРНИК Г. Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах архіву	43
ЦДАВО України	
ЩУСЬ О.Й. Березень-листопад 1917 року в житті М.Грушевського- державотворця	48
Держархів Одеської області, Відділ рукописів і стародруків Одеської державної наукової бібліотеки ім.О.М.Горького	
ХМАРСЬКИЙ В.М., БЕЛОУСОВА Л.Г. М.С.Грушевський і одеські науковці	61
Державний архів СБУ	
ПРИСТАЙКО В.І., ШАПОВАЛ Ю.І. Михайло Грушевський у світлі невдомих документів ГПУ-НКВД	69
Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського	
КІРЖАЄВ С.М. Спадщина Михайла Грушевського	79

Документ без коментаря. З протоколу розпорядчого засідання Археографічної комісії ВУАН від 4 серпня 1930 р.	86
Державні архіви Російської Федерації	
ПАПАКІН Г.В. Документи архівосховищ Російської Федерації про М.С.Грушевського	87
БІЛОКІНЬ С.І. "Справа про висланого з Галичини... професора М.Грушевського" (з фондів Держархіву Ульяновської області)	92
ПАСЬКО І.В. З петербурзьких адресатів М.С.Грушевського: листи до О.О.Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі)	98

На допомогу архівістам

Типове положення про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного підприємства, установи і організації	110
Типове положення про експертну комісію державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації	112

Інформація та хроніка

ПАВЛОВА О.Ф., МЯГКИЙ І.М., ШЕПЕЛЮК В.М. У ЦДАМЛМ України ..	115
ПОКІДЧЕНКО Л.А. "І оживе добра слава, слава України..."	116
ШЕВЧЕНКО С.І. Науково-практична конференція у Кіровограді	118

Підготовлено і видруковано на комп'ютерному і друкарському обладнанні, наданому Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом Катедр Українознавства (ФКУ). Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади.

В рамках державної програми видання фінансується
Державним комітетом України з питань науки і технологій.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Б.В.ІВАНЕНКО (головний редактор), Г.В.БОРЯК (заступник головного редактора), Л.М.ВАСЬКО (заступник головного редактора), Л.А.ДУБРОВІНА, В.С.ЛОЗИЦЬКИЙ, К.Є.НОВОХАТСЬКИЙ, Г.В.ПАПАКІН, Р.Я.ПИРИГ, П.С.СОХАНЬ, В.С.ШАНДРА, Н.М.ЯКОВЕНКО, М.А.ПРИТИКІНА (технічний редактор)

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
Тел. 277-45-22.

МП "Офорт". Миронівська друкарня, вул. Леніна, 48.
Здано до набору 05.06.96. Підписано до друку 19.02.97.
Формат паперу 70x108 1/16. Офсетний друк. Умовн. фарбо-відб. 10,82.
Умовн. друк. арк. 10,5. Обл.- вид. арк. 10,43. Наклад 1200. Зам. 668

"Архіви України", №1-3. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ №5 від 07.09.93.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновники – Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України.

До наших читачів

Шановні читачі! Це число “Архівів України” – особливе. Редколегія і редакція часопису переслідували мету охарактеризувати на його сторінках документальну спадщину М.С.Грушевського, 130-річчя від дня народження якого відмічається цього року, що зберігається в архівах України та за її межами. З огляду на це, відмовившись від традиційної рубрикації, в основу розміщення матеріалів номера покладено принцип місця зберігання документів ювіляра.

Ще за радянських часів “Архіви України” одними з перших звернулися до теми “Грушевський як історик і політичний діяч”, опублікувавши огляд його архіву у фондах ЦДІА України у м.Києві. Пізніше, до 125-річчя від дня народження М.С.Грушевського, на сторінках журналу було видрукувано ряд матеріалів про видатного історика, підготовлених на базі документальних джерел ЦДАГО України, ЦДІАК України, ЦДАМЛМ України та ін.

Сподіваємося, що матеріали цього числа зацікавлять читачів, стануть у пригоді численним дослідникам, усім, кого цікавить постать Великого Українця.

БЕРЕЗЕНЬ – ЛИСТОПАД 1917 РОКУ В ЖИТТІ М.ГРУШЕВСЬКОГО – ДЕРЖАВОТВОРЦЯ

Сьогодні ми маємо можливість досить повно ознайомитися з діяльністю М.С.Грушевського на чолі Української Центральної Ради (далі – УЦР). Вийшли друком надзвичайно цікаві його “Спомини” про цей період¹, історичний нарис “Новий період історії України”². Стали доступними роботи українських істориків, безпосередніх учасників тих подій, членів УЦР, учасників українського національного руху, які впродовж десятиліть зберігалися у спецховищах. Побачили світ і монографії сучасних істориків, що в усій повноті змальовують постать великого сина українського народу.

Щойно вийшов у світ перший том наукового збірника документів, присвяченого діяльності Української Центральної Ради та створених нею органів. До кінця року видавництво “Наукова думка” планує видати й другий том цієї фундаментальної праці, у підготовці якої взяли участь працівники Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України та наукові співробітники Інституту історії України НАН України. Документи відтворюють день за днем історію Центральної Ради: діяльність її постійного законодавчого органу – Комітету (Малої ради), її загальних зборів (сесій), виконавчого органу – Генерального секретаріату, який фактично здійснював функції уряду, Ради народних міністрів. Використання поряд з архівними документами й матеріалів преси дозволяє глибоко ознайомитися з діяльністю М.С.Грушевського на чолі Центральної Ради, яка за короткий термін перетворилася з невеликої організації на своєрідний національно-територіальний парламент і, здійснивши величезну роботу, заклала основи української національної державності. Саме М.С.Грушевський, цей титан праці й думки, був творцем її найголовніших рішень, формував її курс.

Як зазначив П.Христюк, члени Товариства українських поступовців (ТУП), одним з лідерів якого був М.С.Грушевський, з перших днів революції намагалися спрямувати всі революційні сили в Україні до роботи на культурно-національному фронті (відозва від 9 березня), сподіваючися, що саме вона приведе “до здійснення давніх домагань “українського громадянства” – широкої автономії для України у федеративній російській республіці”³. Та вже 10 березня на засіданні Комітету УЦР було ухвалено розпочати роботу по підготовці до скликання українського конгресу в Києві. На цьому засіданні було визначено, що “політично-національним мінімумом Комітету

¹ *Грушевський Михайло*. Спомини // Київ. – 1989. – № 8-11.

² *Грушевський Михайло*. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К., 1992.

³ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 р. – Відень, 1921. – Т 1. – С. 14.

є домагання демократичної республіки для України, се б то навіть Гетьманщини і цілковитої самостійності”, правда, з деяким застереженням – “коли се можливо”, а також зазначено, що УЦР має взяти на себе представництво всієї України⁴.

Голова Української Центральної Ради
М.С.Грушевський. 1917 р.
(ЦДКФФА України, од.зб. 0-185144)

Як згадував М.С.Грушевський, “вперше пролунав з громадської трибуни тодішній український постулат: Російська Федеративна республіка з національною територіальною автономією України”⁵ в резолюціях губернського кооперативного з’їзду Київщини, на який він був запрошений 14 березня і де був обраний почесним головою. За його висловом, цей з’їзд став першою серйозною маніфестацією “нового українства”.

Вироблені УЦР під керівництвом М.С.Грушевського вимоги до Тимчасового уряду були проголошені в Києві 19 березня – в день грандіозної української маніфестації. Поряд із підтримкою Тимчасового уряду ставилася вимога щодо негайного видання Декларації про визнання широкої автономії української землі, скликання Установчих зборів, які мали затвердити автономний лад, “котрий на Україні заводимо”, надання українського національного характеру всім громадським установам. Втілення в життя цих постанов покладалося на УЦР, яка мала провести переговори з Тимчасовим урядом⁶. Від імені УЦР М.С.Грушевський закликав у своїй промові український народ до будівництва автономної України. У повідомленні про утворення УЦР у першому номері газети “Вісти з Української Центральної ради”, який вийшов того дня, поряд з вимогою територіальної автономії з державною українською мовою вже наголошувалося на необхідності забезпечення прав національних меншин, що завжди відстоював М.С.Грушевський⁷.

Сам факт утворення в Києві Центральної Ради став сильним поштовхом до розгортання широкого українського національного руху. Особливо швидко це відбувалося в армії, де була зосереджена найбільш активна

⁴ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, стр. 13, арк. 108.

⁵ Київ. – 1989. – № 8. – С. 137.

⁶ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – 21 берез. (№ 2); Київ. – 1989. – № 8. – С. 142.

⁷ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – 19 берез. (№ 1).

частина чоловічого населення, кращі сили передової української інтелігенції (понад 6 млн. чол. у ній склали мобілізовані з України).

Скликання Українського національного конгресу М.С.Грушевський вважав необхідним передусім для того, щоб продемонструвати Тимчасовому урядові волю всього українського народу в домаганні широкої національно-територіальної автономії. Разом з тим, конгрес мав визначити для українського народу подальший шлях боротьби, став би мобілізуючим і об'єднуючим фактором для всіх українських сил. Михайло Сергійович писав: "Щоб підвести базу під Українську Центральну раду як всекраєве представництво, ми вважали потрібним організацію конгресу України по територіальному принципу: щоб представництво було від всієї людності певної територіальної одиниці. Тоді перевибрана таким конгресом Ц. рада була б органом волі краю – мала б право конституувати.

Але відразу, в тодішніх обставинах ми на се не сміли пускатись. Тому те, що ми скликали, – було українським національним з'їздом, коли б він удався, за ним можна було б скликати-таки всекраєвий конгрес⁸. Але М.С.Грушевський і для з'їзду виробив мішану систему представництва – крім представництва від українських національних організацій було й територіальне.

У своїх "Споминах" Михайло Сергійович зазначав, що два тижні перед Національним конгресом він працював "у гарячковім захопленні, в піднесенні і тривожнім настрої". Крім норм представництва він розробив детальну програму роботи конгресу, що була опублікована після обговорення на сторінках газети Центральної Ради "Нова Рада" (за 28 березня 1917 р.). У цій же газеті було видрукувано 10 його статей з питань історії України. У них доводилась безпідставність висунутих проти УЦР звинувачень у сепаратизмі й шовінізмі, наголошувалося, що українці не мають наміру відділятися від Російської Федеративної республіки, роз'яснювалося, що Україна – не тільки для українців, а для всіх тих, хто живе на її території і любить її.

На засіданні УЦР 31 березня представник студентів запропонував винести на Національний з'їзд резолюцію про війну, але Центральна Рада вирішила не піднімати такого гострого й актуального питання⁹. Те, що з'їзд не висунув гасла ліквідації війни, на думку М.С.Грушевського, "було одним з тих небезпечних моментів, в котрім залягали причини наших пізніших бід"¹⁰. Він вважав також, що російська буржуазна революція зазнала краху саме через те, що Тимчасовий уряд не наважився припинити війну.

У промові, виголошеній під час відкриття 6 квітня Національного конгресу, М.С.Грушевський, визначаючи головну мету його скликання, зазначив, що до Центральної Ради "надходили заяви з різних кінців Української Землі з признанням УЦР, як представника Українського Народу. Але необхідно вкупі з зібраними представниками завершити реорганізацію Ради, порозумітись про дальший напрям діяльності, надати їй національну форму"¹¹.

⁸ Київ. – 1989. – № 8. – С. 144.

⁹ Робітнича газета. – 1917. – 2 квіт.

¹⁰ Київ. – 1989. – № 8. – С. 146.

¹¹ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 3. – Квітень.

М.С.Грушевський, обраний почесним головою з'їзду, фактично спрямовував усю його роботу. У перший день з'їзду, на який прибуло 900 делегатів, ухвалив історичне рішення про домагання українського народу: "Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами укр. народу З'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі"¹². Було висловлено думку, що автономний устрій на Україні може забезпечити тільки Федеративна демократична Російська республіка. А одним з головних принципів української автономії з'їзд проголосив "повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні".

В іншій резолюції з'їзд наголосив: визнаючи за Російськими Установчими зборами право санкції нового державного устрою, разом з тим український народ у порозумінні з національними меншинами на Україні "мають негайно утворити підстави її автономного життя". На Центральну Раду покладалося завдання вироблення проекту автономного статусу України, який мав затвердити майбутній Національний конгрес. Національний з'їзд доручив УЦР узяти на себе ініціативу створення союзу тих народів Росії, які домагалися, як і українці, національно-територіальної автономії.

М.С.Грушевський запропонував і систему виборів до Центральної Ради, підкресливши, наскільки важливо, щоб вона була обрана з'їздом у постійнім складі і стала справжнім виразником прагнень усіх верств української людності. "Нова Ц.Рада повинна бути центром українського політичного життя, вона повинна довершити організацію краю, повинна освідомлювати найширші маси України [в] політичних завданнях, що тим самим являється і освідомленням національним. Вона повинна дати почин системі організацій на місцях, але з огляду на те, що не можна чекати, поки се буде завдання ідеально виконане, треба скласти зараз У.Ц.Раду, на нових підставах. Нехай представники організацій сільських, волосних, повітових і губерніяльних виберуть своїх делегатів тимчасово, а по завершенню організації нові органи її можуть або затвердити ці вибори загальними зборами, або переміняти своїх представників"¹³. Від губерній і міст до УЦР обиралося $\frac{2}{3}$ членів, від київських організацій – $\frac{1}{3}$ загальної кількості її членів; вибори голови мали відбутися таємно.

На пропозицію обрати голову УЦР з'їзд одногolosно заявив: "В нас голова є і буде – п. Грушевський", але Михайло Сергійович запропонував усе ж провести таємне голосування, за результатами якого він пройшов одногolosно. Його заступниками з'їзд обрав В. Винниченка і С. Єфремова. М.С. Грушевський уніс пропозицію провести вибори виконавчого органу Ради для постійної роботи між її сесіями – Комітету УЦР у складі 20 чол. (пізніше його назву було змінено – "Мала рада"). Очолив його також М.С. Грушевський.

Високу оцінку роботі з'їзду дав В.К. Винниченко: "...Конгрес був першим кроком відродженої нації по шляху державності. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він став першим, підготовчим етапом у творенні як ідеї української держави, так і в частковому переведенні її в

¹² Там само.

¹³ Там само. – Квітень, 4.

життя. А саме: Конгрес, як повноважний орган національної волі, офіційно передав усю свою повновласність вибраному з себе органів: новій Центральній Раді. З цього моменту Центральна Рада ставала, дійсно, представницьким, законним (за законами революційного часу) органом усієї української демократії”¹⁴.

М.С.Грушевський виступає на мітингу в Києві. 1917 р. (ЦДКФФА України, од.зб. 0-185141)

Національний з'їзд виконав головну мету – обрав і остаточно санкціонував Українську Центральну Раду, своєрідний український парламент, до чого спрямував всю свою титанічну волю і надзвичайну енергію М.С. Грушевський. “Конгрес був триумфом ідеї української державності і триумфом М.Грушевського”, – писала Н.Полонська-Василенко¹⁵.

Національний з'їзд поклав початок практичному втіленню в життя ідеї української демократичної республіки як складової, органічної частини Російської федеративної республіки. Делегати визнали верховну владу Тимчасового уряду та майбутніх Всеросійських Установчих зборів. Передбачалося, що вся Україна буде вкрита мережею українських комітетів – сільських, повітових, губернських. І невдовзі, 13 квітня, Комітет УЦР запропонував провести губернські українські з'їзди¹⁶.

М.С. Грушевський, який наприкінці березня 1917 р., як один з лідерів ТУПу, керував роботою його з'їзду, після Національного з'їзду став усе

¹⁴ Винниченко В. Відродження нації. – Ч1. – Київ-Відень, 1920. – С. 93-94.

¹⁵ Полонська-Василенко Наталія. Історія України. 1920-1923 рр. – К., 1991. – С. 49.

¹⁶ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Травень, № 5.

більше розходиться в поглядах із ліберально-демократичним крилом української інтелігенції. Його приваблювали більш сильні ліві, соціалістичні течії, і згодом, з оформленням партії українських соціалістів-революціонерів (УПСР), він став виразником її поглядів в УЦР. Але, як написав у своїх "Споминах" Михайло Сергійович, тільки у десятих числах вересня, на З'їзді народів він "вперше тоді зареєстрував себе соціалістом (безпартійним) – "самоозначився" з соціалістичного погляду"¹⁷.

План М.С. Грушевського – у міру розгортання національного руху та мережі українських організацій перетворити УЦР на всеукраїнський парламент поступово втілювався в життя. До національно-державного руху були залучені різні верстви населення через новостворені губернські, повітові та міські "українські ради", шляхом утворення українських фракцій при вже діючих радах й інших органах на місцях, проведення цілого ряду з'їздів – селянського, робітничого та ін. з наступною кооптацією членів їхніх представницьких органів до складу УЦР.

М.С. Грушевський безпосередньо впливав на роботу цих найважливіших форумів. Взявши активну участь у роботі I Українського військового з'їзду (5 травня), на який прибуло понад 900 делегатів від українських груп і організацій багатьох армій та фронтів, що представляли майже мільйонну масу військових-українців, він значною мірою перешкодив намаганням тих, хто прагнув до негайного запровадження незалежності України, тобто самостійників. З'їзд рішуче й у категоричній формі підтвердив ухвали Національного конгресу, обрав Український генеральний військовий комітет (УГВК). Як писав М.С. Грушевський, військовий з'їзд "висловлюючи признання і довір'я Ц. раді і закликаючи все українство до абсолютної підтримки її як єдиного українського керуючого органу, покликав її саму до більш енергійного натиску на центральне правительство"¹⁸. Конкретним виявом була постанова з'їзду, згідно з якою УЦР разом з УГВК мали вислати делегацію до Тимчасового уряду, оскільки це рішення Національного конгресу так і не було виконане.

Обрана УЦР делегація передала Тимчасовому урядові й Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів доповідну записку – Декларацію Центральної Ради, в якій викладалися вимоги до уряду стосовно "устрою" українського народу (автономія і федерація). Вона відбивала рішення, схвалені військовим з'їздом: порушувалися питання призначення при Тимчасовому урядові особливого комісара у справах України, а в Україні – особливого крайового комісара; українізації всього адміністративного апарату та вищої і середньої школи; виділення військових-українців в окремі військові частини як у тилу, так по можливості й на фронті; забезпечення УЦР коштами з державної скарбниці. Та Тимчасовий уряд зволікав з відповіддю¹⁹.

Під час відвідування у двадцятих числах травня Києва військовим міністром О.Ф. Керенським М.С. Грушевський твердо заявив, що український народ чекає негайного принципового визнання Тимчасовим урядом автономії України і що йдеться не про незалежність України, не про

¹⁷ Київ. – 1989. – № 9. – С. 113; № 11. – С. 141.

¹⁸ Там само. – № 9. – С. 134.

¹⁹ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Травень, № 8.

відокремлення від Росії, а про автономію в межах Російської федеративної республіки²⁰.

1 червня Тимчасовий уряд офіційно направив відповідь на вимоги Ради, яка була негативною: УЦР не можна визнати виразником волі всього українського народу, оскільки вона не обиралася всенародним голосуванням, питання про надання Україні автономії можуть вирішити тільки Установчі збори, які мали відбутися наприкінці року. “А з другої сторони, – як писав у “Споминах” М.С. Грушевський, – не було й часу займатися складною механікою виборів, коли події наступали таким блискавичним темпом...”²¹.

2 червня, на останньому засіданні I Всеукраїнського селянського з'їзду, який мав завершити організацію селянства у всеукраїнському масштабі, М.С. Грушевський звернувся до делегатів із закликом прискорити розгляд питання про вибори до Тимчасової Ради селянських депутатів з тим, щоб її члени відразу взяли участь в екстремному засіданні IV Сесії (загальних зборів) Центральної Ради. Оголосивши телеграму Тимчасового уряду про відхилення домагання УЦР, він заявив, що вона чекає на активну допомогу селянства. Його представникам Центральна Рада відвела 212 місць. За рішенням з'їзду члени Тимчасової Ради селянських депутатів, обрані на ньому, мали бути переобрані повітовими селянськими з'їздами. До Центральної Ради увійшли й новообрані члени Тимчасового Центрального комітету Селянської спілки²².

Увечері того ж дня на засіданні IV сесії УЦР вже були присутні як новообрані члени Ради селянських депутатів, так і члени УГВК, які взяли участь в обговоренні питання про ставлення до Тимчасового уряду. Наступного дня сесія ухвалила запропоновану українськими есерами резолюцію – звернутися до українського народу із закликом розпочати негайне закладення підвалин автономного ладу на Україні. УЦР вважала за потрібне видати Універсал до українського народу, в якому окреслити завдання щодо творення автономного ладу²³.

Важливе значення для творення української державності мав II Всеукраїнський військовий з'їзд, який зібрався незважаючи на заборону військового міністра О.Ф. Керенського. 2 тис. його делегатів представляли 1,4 млн. військових-українців. М.С. Грушевський, що відіграв неабияку роль у цьому, був обраний почесним членом президії. У своїй промові він наголосив: “Закликаю вас до здійснення автономії України в федеративній Росії та утворення на Україні демократичного ладу, який забезпечить інтереси трудящого народу”²⁴.

М.С. Грушевський запропонував за прикладом Всеукраїнського селянського з'їзду обрати Раду військових депутатів, яка також мала поповнити Центральну Раду. 10 червня, в останній день роботи з'їзду,

²⁰ Там само, № 6.

²¹ Київ. – 1989. – № 9. – С. 140.

²² Хміль І.В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). – Історичні зошити, № 4. – К., 1992. – С. 30.

²³ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Травень, № 9; Нова Рада. – 1917. – 3 черв.

²⁴ Нова Рада. – 1917. – 6 черв.; Робітничка газета. – 1917. – 7 черв.

М.С. Грушевський узяв активну участь в обговоренні дуже важливого питання: на яких підставах усі три Ради – селянських, військових і робітничих (ця Рада мала бути обрана невдовзі на робітничому з'їзді) депутатів увійдуть до складу УЦР. На з'їзді підкреслювалося, що такий її склад мав зберігатися до часу скликання Українських Установчих зборів²⁵. Цього дня з'їзд обрав УГВК у кількості 27 чол., який разом із обраною наступного дня Тимчасовою Радою військових депутатів (132 чол.), було включено до складу Центральної Ради (затвержені на V сесії 20 червня)²⁶. Визнавши УЦР єдиним органом, “компетентним вирішувати проблеми України”, з'їзд ухвалив запропонувати їй, не звертаючися більше до Тимчасового уряду, “негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями, – цебто до фактичного проведення в життя підстав автономного ладу...”²⁷.

На останньому засіданні з'їзду був оголошений текст I “Універсалу Української Центральної ради до українського народу, на Україні і поза Україною сущого”, розробленого за активною участю М.С. Грушевського, що був схвалений того ж дня Малою радою. Він урочисто проголосив: “однині самі будемо творити наше життя”²⁸. Практичне втілення принципів суверенітету покладалося на обрані загальним, рівним, таємним та прямим голосуванням Всеукраїнські Збори (Сойм), вибори до яких мали відбутися після виборів до Всеукраїнських Установчих зборів.

14 липня делегати I Всеукраїнського робітничого з'їзду обрали Всеукраїнську Раду робітничих депутатів у кількості 100 чол. (75 чол. від територій і 25 – персонально). Представники робітників були затвержені 5 серпня VI сесією Центральної Ради²⁹.

У роботі цієї сесії УЦР уже брали участь і делегати від національних меншин, як повноправні її члени. Так у надзвичайно складних умовах протистояння Тимчасового уряду і Центральної Ради було втілено в життя план М.С. Грушевського щодо перетворення її на своєрідний національно-територіальний парламент, що мав постійно поповнюватися представниками діючих на Україні політичних партій і організацій* та обраними на всеукраїнських з'їздах селян, робітників і військових. У результаті Центральна Рада на середину 1917 р. налічувала близько 588 членів, хоча фактично в її роботі брали участь менше половини цієї кількості³⁰.

Із середини червня Центральна Рада почала робити перші кроки на шляху державного будівництва. 15 червня Мала рада ухвалила створити свій виконавчий орган – Генеральний секретаріат – фактично перший крайовий уряд, який мав “завідувати справами внутрішніми, фінансовими,

²⁵ Нова Рада. – 1917. – 13 черв.

²⁶ Робітничая газета. – 1917. – 14 черв.

²⁷ Нова Рада. – 1917. – 9 черв.

²⁸ Чотири Універсали. – К, 1990. – С. 6.

²⁹ Гриценко А.П. Українські робітники на шляху творення національної держави (I-й всеукраїнський робітничий з'їзд 11-14 (24-27) липня 1917. – Історичні зошити № 5. – К., 1992. – С. 37-39.

* Українські соціалістичні партії направили до неї 20 своїх представників, російські й польські соціалістичні партії – відповідно 30 і 15, різні міста й губернії – 84. Освітні, професійні, економічні й громадські організації і національні меншини представляли 108 осіб.

³⁰ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Вересень, № 15-16.

продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними та іншими в межах України й виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються”³¹.

М.С. Грушевський, який керував роботою усіх сесій Центральної Ради, доповів 23 червня V сесії про створення Генерального секретаріату та представив його склад. Було ухвалено принцип коаліційного розподілу посад у ньому між партіями. М.С. Грушевський наголосив при цьому, що створення Генерального секретаріату не усуває Комітету УЦР, який має бути “Малою Центральною радою”, виконуючи законодавчі функції між сесіями. Сесія підтримала ініціативу УЦР і затвердила склад Генерального секретаріату на чолі з В.К. Винниченком та Малу раду у кількості 40 чол.³²

Комісія по складу УЦР виробила проект поповнення її представниками національних меншин, партій, профспілкових, просвітніх, економічних організацій та за принципом територіального представництва, що дозволило б перетворити Центральну Раду на тимчасовий крайовий парламент.

Сесія обрала комісію по виробленню статуту автономії України у складі 100 чол., до якої увійшов і М.С. Грушевський. Про діяльність у ній він писав пізніше: “взяв властиво на себе цю роботу і багато віддав їй часу”³³. До Комісії увійшли 29 представників національних меншин.

Враховуючи, що активізації боротьби за автономію України, перебудові Росії на федеративних засадах міг сприяти з’їзд народів Росії, що виступали за такий устрій майбутньої держави, V сесія УЦР 20 червня створила комісію по скликанню з’їзду народів Росії, які домагалися національно-територіальної автономії і федеративного устрою держави, та виробила норми представництва (однакове число представників, але не більше 10 чол.)³⁴.

М.Грушевський здійснював у цей час величезну роботу по пропаганді історичного права та необхідності створення автономії держави. За короткий період він написав десятки статей, видав ряд науково-популярних брошур: “Вільна Україна. Статті з останніх днів”, “Хто такі українці і чого вони хочуть?”, “Звідки пішло українство і до чого воно йде”, “Якої ми хочемо автономії і федерації”, лейтмотивом яких було визначення необхідності боротьби за автономію України.

Між тим, Тимчасовий уряд, керівну роль у складі якого відігравали представники партії кадетів, що рішуче виступала проти федеративного принципу побудови Російської держави, не йшов на будь-які поступки Центральній Раді. Для продовження переговорів із цього питання 29 червня до Києва прибули міністри О.Керенський, І.Церетелі, М.Терещенко. Від президії УЦР у переговорах взяли участь М.С. Грушевський, представники Генерального секретаріату. Погоджуючися на утворення крайового органу влади, представники Тимчасового уряду вимагали, щоб українці відмовилися від самочинного здійснення автономії України до Всеросійських Установчих зборів, які повинні були вирішити це питання, а також щоб УЦР разом з урядом стримувала і протидіяла прагненням інших народів до утворення подібних органів крайової влади, з чим рішуче не погодився М.С. Грушев-

³¹ Народня воля. – 1917. – 17 черв.

³² Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – Червень, № 10; Липень, № 13.

³³ Київ. – 1989. – № 10. – С. 139.

³⁴ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – Серпень, № 14.

ський. Водночас було досягнуто порозуміння щодо поповнення УЦР представниками неукраїнської демократії. Міністри визнали право України на автономію і дали згоду на утворення крайового органу влади, погодившись з тим, що УЦР виробить статут, який буде подано на санкцію Всеросійських Установчих зборів. Акти про цю угоду сторони мали видати одночасно³⁵.

Текст виробленої декларації, яку Центральна Рада мала оголосити як свій універсал після того, як Тимчасовий уряд прийме її зі свого боку як свою декларацію, не задовольняв М.С. Грушевського, особливо вимоги стосовно припинення самостійного здійснювання УЦР автономії до Всеросійських Установчих зборів та віддання військової справи на волю військового міністра. “Але, – як пізніше писав М.Грушевський, – установити союз, хоч би на такій лихій підставі, з соціалістичними партіями російськими і спеціально київськими, заручитися поміччю їх провідників у ділі автономії і спільно з ними дати бій кадетам і всім іншим ворожим українству елементам – се здавалось цінним”³⁶. 30 червня V сесія УЦР заслухала проект Другого Універсалу.

2 липня міністри-соціалісти домоглися прийняття Декларації Тимчасового уряду, але, оскільки міністри-кадети, відмовившись схвалити угоду, пішли у відставку, виникла урядова криза.

Тимчасовий уряд ухвалив призначити вищий орган для керівництва крайовими справами – Генеральний секретаріат, склад якого мав визначити Тимчасовий уряд за погодженням з УЦР, поповненою представниками інших народів України. Згідно з угодою, УЦР видала 3 липня II Універсал, яким визначався статус Генерального секретаріату як крайового органу влади петроградського уряду. Цей Універсал був кроком назад через відмову від самочинного здійснення автономії України до Всеросійських Установчих зборів, та територіального комплектування військ, що віддавалося під контроль російської верховної військової влади, значно послабивши тим вплив на багатомільйонну масу військових-українців, а також від вирішення нагальних питань соціально-економічного устрою країни. Підписали Універсал М.С. Грушевський, В.К.Винниченко та генеральні секретарі³⁷.

Почався найскладніший період в історії становлення української державності. Світлим моментом його, за визначенням М.С. Грушевського, стало те, що 11 липня в засіданні Малої ради вперше взяли участь представники національних меншин, яким було надано 18 з 60 мандатів Малої ради³⁸.

Знову розпочалися напружені переговори з новим кабінетом Тимчасового уряду на чолі з О.Керенським з приводу розробленого “Статуту вищого управління України”, тобто статуту Генерального секретаріату, який, за висловом О.Шульгіна, “був першою Конституцією України”³⁹. Та Тимчасовий уряд, до складу якого знову ввійшли кадети, відмовився затвердити Статут, що нібито вийшов за межі федерації і скоріше відповідав засадам конфедерації. Замість нього Тимчасовий уряд запропонував свою “Тимчасову інструкцію”, яка значно обмежила функції Генерального

³⁵ ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, стр. 18, арк. 21-24 зв.

³⁶ Київ. – 1989. – № 10. – С. 144.

³⁷ ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, стр. 5, арк. 10-11.

³⁸ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Жовтень, № 17.

³⁹ Там само. – Листопад, № 18.

секретаріату: його мав призначати на пропозицію УЦР Тимчасовий уряд; його повноваження поширювалися тільки на 5 губерній; зменшенням числа секретарів було ліквідовано посади секретарів по найважливіших напрямках діяльності (військового, пошт і телеграфу, шляхів, продовольства).

З метою обговорення Інструкції Тимчасового уряду було скликано VI сесію УЦР, яка відкрилася 5 серпня. Для практичної роботи по розбудові української державності було втрачено надзвичайно важливий місяць. Напружені переговори з представниками національних меншин, протистояння представників соціалістичних партій у вирішенні головного на той час питання – про Генеральний секретаріат та його склад викликали у Михайла Сергійовича таку перевтому і нервову перевантаження, що на першому ж засіданні сесії, зробивши, як завжди, звіт про роботу Малої ради, він заявив про своє бажання скласти повноваження Голови. Але загальні збори не прийняли відставки і закликали Михайла Сергійовича залишитися, зважаючи на всю складність політичного становища в країні⁴⁰.

Після довгих дебатів і на Малій раді, і на сесії була схвалена компромісна резолюція, у першій частині якої викривалася недоречність Інструкції, проникнутої недовір'ям до демократичних сил України, а в другій – містилася згода на затвердження Генерального секретаріату Тимчасовим урядом, тобто прийняття її. Це, за висловом М.С. Грушевського, викликало “гірке почуття капітуляції” перед Тимчасовим урядом⁴¹. Затвердження Генерального секретаріату Тимчасовим урядом відбулося одразу ж після розгрому заколоту генерала Корнілова.

Цей період у житті М.С. Грушевського був знаменний і тим, що він керував роботою З'їзду представників народів і областей, які прагнули до федеративної перебудови Російської республіки, був його активним учасником. З'їзд тривав у Києві з 8 по 15 вересня, на нього прибули посланці татар, грузинів, латишів, литовців, поляків, євреїв, білорусів, естонців, молдаван, донських козаків і союзу козацьких військ, бурятів (усього 93 делегати).

Відкрив З'їзд від імені Центральної Ради Михайло Сергійович, якого делегати обрали почесним головою. У своїй вітальній промові він згадав про “ту опозицію, з якою ставились до ідеї федералізму не тільки праві, а почасти й ліві російські елементи”, і запевнив: “українське громадянство не розуміє нового вільного устрою держави без федерації і ніколи від цього гасла не відступить”⁴². Програмним став його виступ у третій день роботи з'їзду, під час якого М.Грушевський від імені українського народу заявив про визнання за народами права на самовизначення аж до відокремлення і створення власної держави, про рішучість і далі відстоювати принципи федералізму, бо “в цей момент тільки федералізм зможе об'єднати народи і краї Росії та зберегти її від остаточного розвалу”⁴³. Він висловив сподівання, що Тимчасовий уряд зречеться свого байдужого ставлення до національних вимог народів Росії, і закликав делегатів з'їзду визначати засади побудови майбутньої федеративної держави.

⁴⁰ Там само, № 20-21.

⁴¹ Там само, № 22-23.

⁴² Нова рада. – 1917. – 10 вересня.

⁴³ Там само, 12 вересня.

М.С.Грушевський серед делегатів 8-ї сесії Української Центральної Ради. Грудень 1917 р.

Парад частин Вільного козацтва. Київ, грудень 1917 р. (ЦДКФФА України, од.зб. 0-185143)

З'їзд пройшов у незвичайній для тих часів обстановці однастайності, що відбилось і на схвалених ним рішеннях. Було визнано, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою, а кожен з її народів має право на національно-персональну автономію. З'їзд висловився і за прийняття принципів "персонально-екстериторіальної автономії для тих народностей, представники яких не утворювали районів компактного проживання; за забезпечення широкої участі громадян у політичному житті країни". Делегати ухвалили рішення і про те, що, незалежно від скликання Установчих зборів, повинні бути скликані на демократичних засадах крайові Установчі збори та створена при Тимчасовому уряді особлива Рада національностей для обговорення питань міжнаціональних відносин. З'їзд постановив утворити Раду народів, що мала втілювати в життя всі заходи й завдання по національному та крайовому автономно-федеративному будівництву, з місцем її перебування в Києві. Головою Ради народів обрали М.Грушевського⁴⁴.

Та, незважаючи на всі його рішення, що тоді викликали велике піднесення, з'їзд, як писав пізніше М.С. Грушевський, "зібрався запізно, коли російська демократія, з котрою треба було переводити сю федеративну умову, вже встигла розложитись і згнити, а без неї самі "недержавні народи" не могли сеї федерації збудувати. Щоб поставити собі конкретні завдання, з'їзд повинен був зібратись перед червневим відновленням наступу, перед більшовицьким виступом в липні; треба було тоді поставити ясно і твердо проблему припинення війни. Тепер все те, що говорилось на з'їзді народів на сю тему, було теоретизуванням, для котрого вже не було ґрунту"⁴⁵.

На превеликий жаль, робота З'їзду народів зміцнила федералістичні погляди М.С. Грушевського. І навіть після падіння Тимчасового уряду і проголошення 7 листопада 1917 р. III Універсалом Української Народної Республіки лідери Центральної Ради зовсім в інших історичних умовах знову заявили про єдність з Російською республікою, висловивши сподівання, що вона стане федерацією рівних і вільних народів⁴⁶.

Період діяльності Центральної Ради на шляху до національної державності дозволяє осягнути велич такої титанічної постаті як М.С. Грушевський – керманіч українського національного руху, творець засад української національної свідомості, застерезливий політик.

О.Й. ЩУСЬ,
кандидат історичних наук

⁴⁴ Там само, 17 вересня.

⁴⁵ Київ. – 1989. – № 11. – С. 137.

⁴⁶ Чотири Універсали. – С. 10.

CONTENTS

To Our Readers:	3
The Archival Legacy of Myxajlo Hrushevs'kyj: Archival Hrushevskiana	
SOXAN', P. S. Creative Legacy of M. S. Hrushevs'kyj in Present Times	4
HYRYCH, I. B. Unpublished materials from M. Hrushevs'kyj's Archival Legacy in Kyiv	7
Central State Archive of Societal Organizations of Ukraine (TsDAHO of Ukraine)	
PYRIH, R. Ja. Hrushevskiana in the Archive's Holdings	12
Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine)	
HISCOVA, L. Z. On the History of the Hrushevs'kyj Collection (Fond)	16
PANOVA, M. A. and PANTJUXOVA, O. B. "Sincerely yours... M. Hrushevs'kyj" (Little Known Documents from the Family Archive)	18
MATJASH, I. B. "I have one joy — in my daughter..." (from letters of M.S.Hrushevs'kyj to K. M. Hrushevs'ka)	29
MYCYK, Ju. A. Correspondence: D. I. Javornyc'kyj to M. S. Hrushevs'kyj	38
Central State Historical Archive of Ukraine in L'viv (TsDIAL of Ukraine)	
MARTYNENKO, O. & SVARNYK, H. Documents and Materials of Myxajlo Hrushevs'kyj in the Archival Holdings	43
Central State Archive of Highest Agencies of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)	
SHCHUS', O. J. March to November, 1917, in the Life of M. Hrushevs'kyj, the Statebuilder	48
State Archive of Odessa Ohlast', Manuscript and Early Printed Book Division of the O.M. Hor'kyj (Pjeshkov) Odessa National Scholarly Library	
XMARS'KYJ, V. M. & BJELOUSOVA, L. H. M. S. Hrushevs'kyj and Odessa Scholars	61
State Archive of the Ukrainian Security Service (SBU)	
PRYSTAJKO, V. I. & SHAPOVAL, Ju. I. Myxajlo Hrushevs'kyj in Unknown GPU-NKV Documents	69
Institute of Manuscripts of the V. I. Vernads'kyj National Library of Ukraine	
KIRZHAJEV, S. M. The Legacy of Myxajlo Hrushevs'kyj	79
A Document Without Further Commentary: Minutes of the Extraordinary Meeting of the Archeographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN) on August 4, 1930	86
State Archives of the Russian Federation	
PAPAKIN, H. V. Documents on M. S. Hrushevs'kyj from Archival Repositories of the Russian Federation	87
BILOKIN', S. I. "A File About the Delegated From Halychyna (Galicia)... Professor M. Hrushevs'kyj" (From Holdings of the Ul'yanovsk Oblast State Archive)	92
PAS'KO, I. V. From the St. Petersburg Correspondents of M. S. Hrushevs'kyj: Letters to Aleksei Shakhmatov (Materials from the Archive of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg)	98
Assistance to Archivists	
Standard Regulations on an Archival Subdivision of a State Agency, Agencies of Municipal Government, State Enterprises, Institutions and Organizations	110
Standard Regulations Relating to an Expert Appraisal Commission of a State Agency, Agencies of Municipal Government, Enterprises, Institutions and Organizations	112
Information and Chronicle	
At the Central State Archive-Museum of Literature and Art (TsDAMLM) of Ukraine	
POKIDCHENKO, L. A. "And the righteous glory will be revived, the glory of Ukraine..."	116
SHEVCHENKO, S. L. Conference in Kirovohrad	118

Шановні колеги!

Рада Спілки архівістів України та редакційна колегія "Вісника САУ" запрошують Вас взяти участь в обговоренні актуальних проблем життя архівістів, реформування архівної справи в Україні та шляхів активізації діяльності місцевих відділень і осередків Спілки на сторінках "Вісника", черговий випуск якого зараз готується.

Повідомлення, запитання, побажання просимо надсилати за адресою: 252601, м.Київ, вул. Солом'янська, 24. Спілка архівістів України.

Телефон для довідок: 277-27-55.

До уваги працівників архівних установ

Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УДНДІАСД) підготовлено **Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів.**

Перелік містить майже 2300 статей та охоплює всі види організаційно-розпорядчої, науково-технічної, науково-організаційної документації, яка утворюється в діяльності органів державної влади, підприємств, установ і організацій загальнодержавного, обласного, районного, міського, сільського рівня.

Він може використовуватися також підприємствами і організаціями недержавних форм власності.

Орієнтовна вартість одного примірника Переліку – 3 гривні.

Замовлення на Перелік із зазначенням необхідної кількості примірників слід направляти за адресою: *252601, м.Київ-110, вул. Солом'янська, 24. Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.*

1-3 '96 **АРХІВИ
УКРАЇНИ**
ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ!

Щойно вийшли у світ:

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – В 11-ти т., 12-ти кн. – Т. IX-1. – К., 1996;

Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м.Києві) / Упорядник І.Гирич. – К., 1996. – 107 с.

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України готує до друку щоденники М.Грушевського студентських років та львівського періоду діяльності; спільно з іншими інституціями планується видання листування М.Грушевського з К.Студинським, листів великого вченого до українських літераторів, його неопублікованих прозових творів.

З питань придбання та спонсорської підтримки видань звертатися до Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України за адресою: 252601, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

Тел. (факс) (044) 2285098.